

Ezanın Türkçeleştirilmesi

II. Meşrûtiyet'i takip eden yıllarda ortaya çıkan; Türkçülük cereyanı ve dilde sadeleşme akımının bir konusu olarak, ibadet dilinin Türkçeleştirilmesi hususu da gündeme getirilmişti. Bu kapsamda örneğin Ziya Gökalp; 1908'de Selanik'e yerleşmesinin ardından 1918'de yazdığı Yeni Hayat kitabındaki "Vatan" şiirinde, "Bir ülke ki camiinde Türkçe ezan okunur / Köylü anlar manasını namazdaki duanın // Bir ülke ki mektebinde Türkçe Kur'an okunur / Küçük büyük herkes bilir buyruğunu Hûda'nın / Ey Türk oğlu işte senin orasıdır vatanın" mısralarına yer vermiş, aynı görüşler, daha sonra yayımladığı Türkçülüğün Esasları adlı kitabında da tekrarlamıştır. Cumhuriyet'in kurulmasını takiben bu doğrultudaki resmi faaliyetlerin önemli ilk adımını; İstanbul Darülfünun'unda müderris İsmail Hakkı (Baltacıoğlu) tarafından, İlahiyat Fakültesi Müderrisler Meclisinde görüşülmek üzere, 1928 yılında hazırlanan "İslahat Lâyihasının oluşturduğu kabul edilmektedir. "İlahiyat Fakültesince Hazırlanan Lâyiha" başlığıyla hazırlanan bu raporun üçüncü maddesinin bir bendinde, "İbadet lisanı Türkçe olmalıdır. Ayetlerin, duaların, hutbelerin Türkçe şekilleri kabul ve istimal edilmelidir" ifadeleri yer almıştı. Daha sonra; 1932 yılında Atatürk'ün bizzat ilgilenmesiyle, ezanın Türkçe okunması fikri uygulamaya konulmuştur. Bu çerçevedeki faaliyetlerde Atatürk'ün üzerinde durduğu ana konular; tekbir, ezan, kamet, sala ve hutbenin Türkçeleştirilmesi ile namazın, Kur'an Türkçe okunarak kıldırılması noktasında yoğunlaşıyordu: Atatürk'ün emri üzerine; Maarif Vekili Reşit Galip (sonraki yıllarda Maarif Vekili oldu.) ile Hasan Cemil Çambel'in yönetiminde, Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti'nin Dolmabahçe Sarayı'ndaki odasında Ramazan ayı öncesinde (Aralık 1931) dokuz meşhur hafız bu işle görevlendirildi. Beşiktaşlı Rıza, Süleymaniye Camii müezzini Hafız Kemal (Gürses), Hafız Sadettin (Kaynak), Hafız Burhan (Sesilymaz), Hafız Fahri, Hafız Nuri, Hafız Yaşar (Okur), Hafız Zeki ve Sultanselimli Hafız Ali Rıza'dan (Sağman) oluşan bu heyet çalışmaya başladı. Tekbir, ezan ve kametin Türkçesi hazırlandı. Çalışmalarda tereddüt edilen noktalarda bizzat Atatürk'ün görüşüne başvurularak kesin kararlar, onun tercihleri doğrultusunda verildi. Nitekim bütün hafızlar tekbiri "Allah büyüktür" diye tercüme etmişken Atatürk, Ali Rıza Sağman'ın "Tanrı uludur" ifadesini daha güzel bulduğu için, bu şekil kabul edildi. Ezandaki "Hayye ale'l-felâh" ibaresinin de "Haydi kurtuluşa" diye Türkçeleştirilmesi düşünülmüştü. Ancak, "kurtuluş" İstanbul'da çoğunlukla Rumlar'ın oturduğu Tatavla semtinin halk arasındaki adı olduğu için tereddüt gösterilince, Atatürk'ün de uygun görmesiyle "Haydi felaha" şekli kabul edildi. Türkçe ezanın çeşitli makamlarda bestelenmesi için, konservatuar hocalarından İhsan Bey'le bazı sazandelerin de katılımı sağlanarak yeni metin meşk edildi. Fakat bütün gayretlere rağmen bu bestenin Ramazan'a kadar (10 Ocak 1932) İstanbul'daki bütün müezzinlere öğretilmesinin mümkün olamayacağı anlaşılınca, ezanın aslî şekliyle okunmasına geçici olarak izin verildi. Sürdürülen hazırlıklardan sonra Türkçe Kur'an; tekbir ve kamet Atatürk'ün emriyle 3 Şubat 1932 gününe rastlayan Kadir gecesinde, Ayasofya Camii'ndeki mevlit töreninde okundu ve radyodan naklen yayımlanarak uygulama başlatıldı. Bu çalışmalar esnasında görüşü alınmayan Diyanet İşleri Riyâsetinin de, aradan geçen ve neredeyse altı ayı bulan zaman zarfında uygulamaya karşı çıkmaması sağlandı (18 Temmuz 1932). İlk Dil Kurultayı'nın ardından (26 Eylül 1932); bütün görevlilerin ezanı Türkçe okumaları için, hazırlık yapmalarını sağlamak üzere, Evkaf Umum Müdürlüğü tarafından hem vilâyetlere, hem de cami ve mescit görevlilerinin âmiri sıfatıyla Evkaf Müdürlüklerine Türkçe ezan metni gönderildi: "Tanrı uludur (4 kere) / Şüphesiz bilirim bildiririm Tanrı'dan başka yoktur tapacak (2 kere) Şüphesiz bilirim bildiririm Tanrı'nın elçisidir Muhammed (2 kere) / Haydi namaza (2 kere) / Haydi felaha (2 kere) / Namaz uykudan hayırlıdır (yalnız sabah namazında, 2 kere) / Tanrı uludur (2 kere) /Tanrıdan başka yoktur tapacak (1 kere)". Bu tamimden sonra; bütün vilâyetlerle karakol ve jandarma teşkilâtının ulaşabildiği tüm yerleşim birimlerinde, Türkçe ezan okutulmasına başlandı ve uygulama sıkı bir şekilde takip edildi. Daha sonra Diyanet İşleri Riyaseti de; Dâhiliye Vekâleti'nden gelen bir yazı

üzerine, 4 Şubat 1933 tarihinde bütün müftülöklere bir tamim göndererek görevlilerin, ezanı ve kameti Türkçe okumalarını, buna uymayanların “kat”î ve şedid bir şekilde” cezalandırılacağını bildirdi. Müftülöklere yollanan 6 Mart 1933 tarihli diğer bir tamimle de, “her tarafta Türkçe ezan okunduğu bir zamanda minarelerde Arapça “salât ü selâm” okumak ahenksiz düşeceği ve hükümetin takip ettiği maksad-ı millîye de uygun gelmeyeceği” gerekçesiyle gönderilen örnek üç Türkçe sala ve tekbir metninden birinin seçilerek okunması bildirildi. Ezanın Türkçe okunmasına ilk büyük tepki 1 Şubat 1933’te Bursa’da meydana geldi. Ulucami’de Topal Halil adında halktan biri ezanı asıl şekliyle okuyunca, minare kapısında bekleyen bir sivil polis tarafından tartaklanarak karakola götürölmek istendi. Buna tepki gösteren halk, hükümetin bu konuya müdahalesini protesto maksadıyla, önce Evkaf Müdürlüğüne, oradan da valiliğe yürüdü. Valiliğin askerî garnizondan yardım istemesi üzerine durum o sırada İzmir’de Atatürk’ün yanında bulunan garnizon kumandanına bildirildi. Hadiseyi öğrenen Atatürk, gezisini yarıda keserek Bursa’ya geldi. Anadolu Ajansı’na verdiği beyanatta; “Cahil mürtecilerin Cumhuriyet adliyesinin pençesinden kurtulamayacaklarını, olaya bilhassa dinî herhangi bir tahrike vesile etmeye asla müsamaha edilmeyeceğinin anlaşılması için önem verdiklerini” belirterek, “Meselenin esas mahiyetinin dinle değil, dille ilgili olduğunu” söyledi. Ayrıca konu ile bizzat ilgilenererek yetkililere gerekli talimatı verdi. Bu arada Bursa müftüsüne, savcı ve sulh hâkimine işten el çektirildi. Hadiseye karışan on dokuz kişi, Çorum Ceza Mahkemesinde bir yıl süren muhakemeden sonra ağır hapis ve sürgün cezasına çarptırıldı. Atatürk; Kur’an’ın Türkçe okunması ve namazın Türkçe ile kıldırılması konusundaki teşebbüslerinden umduğu neticeyi alamadığı ve bu konudaki çalışmalar toplumda büyük huzursuzluklara sebep olduğu için bundan vazgeçmiş olmakla birlikte, Türkçe ezan okunması uygulaması sürdürölmüştür. Atatürk’ün vefatından sonra uygulama daha sıkı bir şekilde devam ettirilmeye çalışılmıştır. Kanûnî yaptırımlar: Ezanın Türkçe okunması kararına uymayan görevliler, 1941 yılına kadar Türk Ceza Kanunu’nun 526. maddesinin kapsamında, “yetkili mercilerin kamu düzenini sağlamaya yönelik emrine aykırılık” suçunu işlemekle, dolaylı olarak cezalandırılıyordu. Ancak 1941’de yürürlüğe giren 4055 sayılı kanunla değişik 526. maddeye, “Arapça ezan ve kamet okuyanların üç aya kadar hapis veya on liradan iki yüz liraya kadar para cezası ile cezalandırılması” fıkrası eklenmiş (Düstür, Üçüncü tertip, XXII, 418) ve cezalandırma bu fıkraya göre yapılmıştır. 1946 seçimlerinin ardından uygulamada esneklik gösterildiği görölmektedir. Bu kapsamda Diyanet İşleri Başkanlığı, “Mevlitlerde, hatim duası esnasında, bayram namazı ve günlerinde okunması gereken tekbirlerin Arapça olmasının 4055 sayılı Arapça ezan ve kametin memnuiyeti kanununun şumulüne girmediği, İçişleri Bakanlığı ile yapılan görüşme ve yazışmalar neticesinde Başkanlığın bu konudaki görüşlerinin kabul edildiği” şeklinde bir tamimi 22 Eylül 1948 tarihinde bütün müftülöklere bildirmiştir. Ancak yasağın kaldırılması 1950 seçimlerinden sonra TBMM’ndeki yoğun çalışmalarla gerçekleşmiştir. Ceza Kanunundan ilgili fıkranın çıkarılması için 31 Mayıs 1950’de Tokat Milletvekili Ahmet Gürkan’ın Meclis’te başlattığı kanun teklifi verme sürecini, 2 Haziran’da Kayseri Milletvekili İsmail Berkok ve on üç arkadaşı, 14 Haziran 1950 tarihinde Başbakan Adnan Menderes hükümetince TBMM’ne sunulan kanun tasarıları takip etmiştir. Bunların gerekçelerinde Ceza Kanununa hüküm konulmasının din ve vicdan hürriyetine baskı olduğu belirtildiği görölmektedir: “Müslüman Türkler’e sebepsiz yere manevî huzursuzluk veren böyle bir yasağın demokrasi ile idare olunan bir devlet nizamı içinde yer alabilmesi de müstahildir. Fıkranın tayyü Müslüman Türkler’e muhakkak bir huzur ve vicdan rahatlığı verecektir” (15 Haziran 1950 tarihli, Türk Ceza Kanunu’nun 526. maddesinin değiştirilmesi hakkında TBMM Başkanlığına sunulan teklifin gerekçesi S. Sayısı: 3.11.9, 2/6,7). Böylece Ceza Kanunu’nun 526. maddesinde gerekli değişiklik yapılarak 16 Haziran 1950 tarihinde Ramazan öncesinde ezanın aslı şekliyle okunması serbest bırakıldı. Bu durum, Diyanet İşleri Başkanı Ahmet Hamdi Akseki’nin imzasını taşıyan 23 Haziran 1950 tarih ve 6715 sayılı tamimle bütün müftülöklere resmen tebliğ edildi. Bu tarihî metinde, “Elfâz-ı mahsûsa ezanın rüknü ve sıhhatinin şartı olduğuna göre, hususî lafızlarından başkası ile okunan ezana velev en doğru bir tercüme ile de olsa

itibar yoktur. Tamamıyla dinî bir ibadet mevzuu olan ezan ve kameti aslî şeklinden çıkarıp şu veya bu dille okumaya zorlayıcı hükümlerin, ezan ve kameti din lisanıyla okumak yasağının TBMM'nce kaldırılmasının, vatandaşlar üzerinde büyük ferahlık ve hoşnutluk husule getirdiği" tespitine yer verilmesi, Diyanet teşkilâtının ve halkın karşı tavırlarının anlaşılması bakımından önemlidir. Yasağın kalkmasıyla birlikte Ramazan ayında ibadet diliyle minarelerden yükselen çifte ezan ve salalar büyük bir sevinçle karşılanmış, ülkenin her tarafında kurbanlar kesilmiş, bunları dinlemek için camilerin etrafında toplananların secdeye kapanıp yeri öptüklerine ilişkin haberler devrin basınında yer almıştır.

Mustafa İsmet UZUN

KAYNAKÇA

ALBAYRAK, Sadık, **Türkiye'de Din Kavgası**, İstanbul 1973.

Ayas, "Mürteciler Karşısında Din" , **Millî Talim ve Terbiye Cemiyeti Mecmuası**, S 5, İstanbul 1334, s.36.

AYHAN, Halis, UZUN, Mustafa, "Ezan", **DİA**, XII.

BAŞGİL, Ali Fuad, **Din ve Laiklik**, İstanbul 1985.

"Büyük Millet İnkılâbı Karşısında", **Sebilürreşâd**, C 4, S 84, 1950, s.140-141.

ÇAĞLI, Yusuf Ziya, "Ezan Meselesi Hakkında", **Sebilürreşâd**, C 13, S 320, 1961, s.307-308.

Düstûr, üçüncü tertip, XXII, Ankara 1941.

DÜZDAĞ, M. Ertuğrul, **Düşman Acımaz**, İstanbul 1994.

ERGİN, Osman Nuri, **Türkiye Maarif Tarihi**, V Cilt, İstanbul 1938-1967.

"Ezan Hakkında Kanun", **Sebilürreşâd**, C 4, S 82, 1950, s.100-106.

"Ezan", **TA**, XVI, 67.

GÖKALP, Ziya, **Yeni Hayat**, İstanbul 1918; **Doğru Yol**, Haz. Müjgan Cunbur, Ankara 1976.

GRANDA, Cemal, **Atatürk'ün Uşağı İdim**, İstanbul 1973.

İNAN, Abdülkadir, "Hafız Yaşar ve Türkçe Ezan", **TK**, C 6, S 62, 1968, s.131-132.

JASCHKE, Gotthard, **Yeni Türkiye'de İslâmlık**, Çev. Hayrullah Örs, Ankara 1972.

Kanun Lâyhaları, TBMM Kütüphanesi Dokümantasyon ve Tercüme Müdürlüğü, nr. 186. 1/78. 3/1/9. 2/6. 7.

KOCATÜRK, Utkan, **Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi 1918-1938**, Ankara 1983.

LEWIS, Bernard, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, Çev. Metin Kıratlı, Ankara 1984.

Tahirü'l Mevlevî, "Ezan Hakkında Malumat ve Halisane Bazı Temenniyat", **Sebilürreşâd**.

TANSEL, Fevziye Abdullah, **Ziya Gökalp Külliyyatı - 1 Şiirler ve Halk Masalları**, Ankara 1989.

TUNAYA, Tarık Zafer, **İslamcılık Akımı**, İstanbul 1991.

28/11/2023 tarihinde <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/ezanin-turkcelestirilmesi/?pdf=3668> adresinden erişilmiştir